

تحلیل میزان توجه به مفاهیم مهدویت در کتب درسی دوره ابتدایی: مطالعه موردی کتب فارسی، هدیه‌های آسمان و تعلیمات اجتماعی

احمد اکبرخوانساری^۱

پرستو باقری^۲

چکیده:

اهمیت شکل‌گیری و آماده‌سازی جامعه برای ظهور در عصر حاضر و تربیت منتظران واقعی ذهن را به سوی نهاد های آموزشی می‌کشاند. نهاد های آموزشی اثر گذار ترین بخش جامعه هستند که با تاثیر خود جامعه را برای ظهور حجت آماده می‌سازند و در این میان برنامه درسی نقش بسزایی دارد. محتوا یکی از عناصر هر برنامه درسی است. هدف پژوهش حاضر تحلیل میزان توجه به مفاهیم مهدویت در کتب درسی دوره ابتدایی انجام شد مطالعه حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا انجام گرفت. جامعه آماری شامل ۱۲ جلد کتاب درسی فارسی، هدیه‌های آسمان و تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی بود.

یافته‌ها نشان داد از مجموع ۶۰۷ مورد شناسایی شده، کتاب‌های فارسی با ۲۶۳ مورد (۴۳٪/۳) بیشترین و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی با ۹۲ مورد (۱۵٪/۲) کمترین توجه را به مفاهیم مهدویت داشتند. محور "گفتار، رفتار، سیره" با ۳۰/۱٪ بیشترین و محور "ظهور و اتفاقات بعد از آن" با ۰٪ کمترین توجه را به خود اختصاص دادند. اگرچه مفاهیم مهدویت در کتب درسی مورد توجه قرار گرفته، اما این توجه از نظام‌مندی کافی برخوردار نبوده و نیازمند بازنگری اساسی است.

واژه های کلیدی: مهدویت، کتب درسی ابتدایی، تحلیل محتوا، برنامه درسی

دکترای مدیریت آموزشی^۱

طلبه سطح ۲^۲

مقدمه:

از دیدگاه اسلام، رویکرد فراهم سازی ظهور رویکردی تربیتی است. این رویکرد حاکی از دو نوع زمینه سازی به عنوان وظیفه دینی است، یک وظیفه فردی که هر مومنی باید خود را در مسیر ولایت مهدوی پرورش مراتب ایمانی و تقوایی سیر صعود داشته باشد و دیگری اینکه همه مومنان به عنوان پیروی از امام (ع) در اصلاح و ارتقای همدیگر موظف به کوشش و تلاشند و باید به امر به معروف و نهی از منکر پردازند و در ارتباط با یکدیگر نقش تربیتی و هدایتی را ایفا کنند تا جامعه به بلوغ اجتماعی جامعه منتظر برسد و از شاخصه های آن برخوردار شود. یعنی باور و رغبت اجتماعی به دولت کریمه مهدوی (ع)، نفرت و شکایت از ستمگران و ضد ارزش ها و اقدامات عملی در مبارزه با ضد ارزش ها و کمک از خداوند در این فعالیت ها، می تواند تحولی تربیتی را ایجاد کند که جامعه مهبیای ظهور گردد. (سهرابی، ۱۳۸۹). در بررسی پیشینه پژوهش مشخص شد که درباره این موضوع پژوهش های چندانی انجام نشده است؛ اما به عنوان شاهد به برخی از آن ها اشاره می شود. نتایج پژوهش فقیهی (۱۳۸۸) با عنوان «نقد و بررسی وضعیت آموزشی مهدویت در کتب درسی بینش و معارف اسلامی نظام آموزش و پرورش کشور قبل و بعد از انقلاب، حاکی از آن است که در کتب تحصیلی دوران بعد از انقلاب به شکل معناداری بیشتر از پیش از انقلاب به مباحث مربوط به مهدویت پرداخته است. در ضمن هرچند در بعد از انقلاب از نظر کمی افزایش داشته ایم، اما برای ایجاد و ارتقای نگرش مناسب و کارآمد در دانش آموزان، هدف گذاری و برنامه ریزی های ضروری لازم است.

مرزوقی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس نشان داد که توجه نظام‌مند و برنامه‌ریزی شده‌ای در حوزه هدف‌گذاری و تدوین محتوا درباره گسترش تفکر مهدویت وجود ندارد. شفיעی سروستانی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «رویکردهای افراطی و تفریطی در حوزه مهدویت شاخصه‌های رویکرد مهدوی در دوران پیش از انقلاب و بعد از انقلاب در ایران را کاملاً با یکدیگر متفاوت دانسته است. گودرزی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی رابطه آموزه‌های مهدویت و تعلیم و تربیت اسلامی اثرگذاری آموزه‌های مهدویت مثل معرفت امام عصر و انتظار بر تعلیم و تربیت را نشان داده است. صالحی (۱۳۸۶) در پژوهشی نظام تربیتی مهدویت و رابطه آن با اهداف نظام تربیتی اسلام را بررسی کرده و پس از آن بر اساس آیات و روایات، اهداف نظام تربیتی مهدویت را معرفی نموده است. همچنین صالحی (۱۳۸۶) در پژوهشی دیگر به مفهوم‌شناسی اصول تربیتی و جایگاه آن‌ها در نظام تربیتی مهدوی پرداخته است. کلبعلی (۱۳۸۴) در پژوهشی به بررسی محتوای کتاب‌های دینی، اجتماعی و فارسی مقاطع ابتدایی و راهنمایی درباره آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی پرداخته است. نتیجه پژوهش، نشان داد ارزش‌های اسلامی در کتاب‌های فارسی و دینی از نظر کمی برابر با اهداف آن دروس است، ولی ارزش‌های ایرانی در حد اهداف دروس مذکور نیست. کتب اجتماعی به موضوعاتی چون مسائل روز، واقعیت جامعه و ارزش‌های آن توجه کرده، ولی به ارزش‌های اسلامی به‌ویژه اخلاق و احکام اسلامی نپرداخته‌اند.

روش پژوهش

این پژوهش با روش توصیفی از نوع تحلیل محتوا انجام شد. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه کتب درسی پایه‌های اول تا ششم دوره ابتدایی (۱۲ جلد کتاب) در سال تحصیلی

۱۴۰۳-۱۴۰۴ بود. ابزار پژوهش، فهرست واریسی محقق ساخته شامل ۷ محور و ۵۷ مؤلفه مفهومی بود که روایی آن توسط ۵ متخصص برنامه ریزی درسی و مهدویت تأیید شد. برای تجزیه و تحلیل داده ها از آمار توصیفی (فراوانی، درصد، میانگین) و برای مقایسه میزان توجه در کتاب های مختلف از رتبه بندی استفاده شد. مفاهیم نظری پژوهش:

تعبیر زمینه ساز ظهور از روایت نبوی گرفته است که فرمود ((يُخْرِجُ النَّاسَ مِنَ الْمَشْرِقِ فَيُطَوِّنُونَ لِلْمَهْدِيِّ سُلْطَانَهُ)). (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۱، ۷۸)

مردمی از مشرق زمین قیام می کنند و زمینه را برای قیام مهدی عج فراهم می سازد و به مفهوم فراهم کردن بستر های تربیتی، روان شناختی و اجتماعی است که افراد بتوانند به اهداف تربیتی و رشد و تعالی انسانی مورد نظر در فرهنگ امامت و ولایت نایل گردند: حتی در غیبت امام (ع) به امر آنان متمسک باشند و افزون بر باور قلبی، پیروی عملی را در مسیر هدایت و تربیت داشته و سرانجام از حسن ماب برخوردار شوند و از شجره ی طوبی^۳ و ولایت بهره مند گردند. زمینه سازی برای جامعه امام زمانی، به تربیت افراد نیازمند است. سنت الهی همانگونه که در آیه ۴۱^۴ سوره رعد عنوان شد این است که تا افراد تربیت نشوند و تحول و رشد نیابند، جامعه نیز تحول رشدی نخواهد یافت. همچنین نعمت ظهور امام زمان (عج) و حاکمیت نظام مهدوی به تحولات تربیتی افراد بستگی دارد: زیرا بدون آن نعمتی اجتماعی در اراده خداوند (انفال: ۵۳) میسر نخواهد شد.

امام صادق (ع): طوبی لمن تمسک بامرنا فی غیبه قادمنا فمن فلم بزغ قلبه بعد الهدایئ. فقلت له جعلت فداک و ما طوبی؟ قال: شجرت فی ۳ الجنه اصلها فی دار علی ابن ابیطالب (ع) و لیس من مومن الا و فی داره غصن من اغصانها و دلک قول الله عز و جل (طوبی و لهم ماب). (همو: ج ۲ ص ۱۲۳)

ان الله لا یغیروا ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم (رعد ۱۱)^۴

مهدویت و برنامه ریزی درسی:

از جمله شرایط زمینه ساز ظهور و تغییر روش ها و نگرش ها افراد جامعه به سمت آمادگی برای ظهور حجت خدا، توجه به عوامل فرهنگی و اهتمام به رشد و توسعه و ارتقای شخصیت انسان ها و پرورش کمالات انسانی است که در پرتو گزینش ایده ال برتر از راه تعلیم و تربیت امکان پذیر است. (موسوی، ۲۰۰۹). تعلیم و تربیتی که در گذشته های نه چندان دور بر دوش والدین بوده و در محیط خانواده صورت می پذیرفت: در این میان باورهای دینی والدین، انجام فرایض و آداب آیینی از سوی آن و الزاماتی که در این خصوص بر فرزندان وارد می ساختند، بیشترین سهم را در انتقال آموزه های دینی به نسل های بعدی داشت. طبیعی است که تعلیم و تربیت دینی در فضای این گونه بیش از آنکه که مبتنی بر روش و محتوای اقناع کننده ای باشد، تکیه بر نقش پذیری و الگوگیری فرزندان از والدین دارد که در عین اهمیت بی بدیل که در این مساله دارد و در صورت عدم توفیق در فرایند الگوسازی و الگو پذیری، مرجع جایگزینی و یا تقویت کننده ای در این امر مورد انتظار نخواهد بود. اما با گذشت زمان و پیچیده تر شدن مشکلات زندگی والدین بخش عمده ای از مسولیت آموزشی و تربیتی خود در آن میان آموزش مذهبی را به نهاد های رسمی آموزشی محول می کنند. (دادستان، ۲۰۰۸). اندیشه مهدویت که در اصل اعتقادی «امامت» ریشه دارد از مهم ترین اصول اعتقادی و از پایه های اساسی مذهب شیعه به شمار می رود. این باور که در واقع اعتقاد به ظهور فردی از سلاله پیامبر (ص) در آخرالزمان که نجات بخش و عدل گستر است، بین تمامی مذاهب اسلامی مشترک است. از سوی دیگر، اندیشه مهدویت در ابعاد گسترده ای از موضوعات مهم فردی و اجتماعی اثربخش بوده و به عنوان محوری مهم در مبانی اندیشه های سیاسی، اجتماعی، تربیتی و فرهنگی محسوب شده

جدول ۲. میزان توجه به محورهای مختلف مفاهیم مهدویت

رتبه	درصد	فراوانی	محور های مفهومی
۶	۵/۱	۳۱	اسامی و القاب
۱	۳۰/۱	۱۸۳	گفتار، رفتار، سیره
۴	۱۱/۹	۷۲	شرایط و علایم ظهور
۳	۱۶	۹۷	دلایل غیبت و اثرات آن
۲	۲۹/۳	۱۷۸	فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت
۵	۷/۶	۴۶	یاران حضرت مهدی(عج)
۷	۰	۰	ظهور و اتفاقات بعد از آن
-	۱۰۰	۶۰۷	جمع

نتیجه گیری:

زمینه سازی برای ظهور به افراد تربیت شده ای نیاز دارد. با فراهم کردن بستر های تربیتی، روان شناختی و اجتماعی، افراد می توانند به اهداف تربیتی و رشد و تعالی انسانی مورد نظر در در فرهنگ امامت و ولایت نایل گردند. جهت نیل به اهداف فوق توجه به نظام تعلیم و تربیت اهمیت ویژه ای دارد و در نظام تعلیم و تربیت برنامه ریزی آموزشی اهمیت به سزایی دارد. در این میان می توان از کتب درسی به عنوان یکی از عرصه های مناسب در زمینه ارائه مفاهیم مربوط به مهدویت و انتظار نام برد. تمامی برنامه های درسی، صرف نظر از طرح یا الگوی تدوینی دارای محتوا هستند. می توان به کمک آموزش های ضمن خدمت اهمیت پرداختن به فلسفه ظهور و ویژگی های فرهنگ مهدویت را برای عوامل آموزشی تشریح تا آنان به عنوان اجزای موثر برنامه درسی پنهان در فرصت ها و مناسبت های گوناگون برای دانش آموزان، سبک زندگی مهدویت را تبیین و موجب افزایش دانش

، بینش و رفتار مهدوی آنان شوند. با اهمیت به گنجاندن معارف مرتبط با مهدویت در محتوای برنامه آموزشی انشالله جامعه به سوی آمادگی برای ظهور حجت خدا پیش برود. یافته‌های این پژوهش نشان داد که کتاب‌های فارسی با ۴۳/۳٪ بیشترین و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی با ۱۵/۲٪ کمترین توجه را به مفاهیم مهدویت داشته‌اند. این یافته با نتایج پژوهش مرزوقی (۱۳۸۷) همخوان است.

همچنین مشخص شد که با افزایش پایه تحصیلی، میزان توجه به مفاهیم مهدویت افزایش می‌یابد این روند افزایشی منطبق با اصل تدریج در برنامه‌ریزی درسی است از جمله نکات قابل تأمل در یافته‌ها، عدم توجه به محور "ظهور و اتفاقات بعد از آن" است. این در حالی است که این محور می‌تواند در ایجاد امید و نشاط در دانش‌آموزان نقش مهمی ایفا کند.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیشنهاد می‌شود:

۱. بازنگری اساسی در توزیع محتوای مهدویت در کتب درسی

۲. توجه بیشتر به محور "ظهور و اتفاقات بعد از آن"

۳. استفاده از روش‌های فعال تدریس برای انتقال مفاهیم مهدوی

منابع:

۱- احمدی، ز. و سلیمانی، ج. (۱۴۰۲). تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از منظر مفاهیم مهدویت.

۲- باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، جلد دوم، تهران، انتشارات مدرسه، ۱۳۸۸

۳- برزیده، حمیرا، نقد و خلق طرحواره مفهومی مهدویت در برنامه درسی تربیت زمینه ساز: رویکردی نظریه ای، دانشگاه خوارزمی

۴- پیری، موسی؛ عطاران، محمد؛ کیامنش، علیرضا و حسین نژاد، غلامرضا، «برنامه ریزی درسی مدرسه محور، راهبردی برای تمرکز زدایی از نظام برنامه ریزی درسی»، مجله پژوهش های برنامه درسی، دوره اول، ش ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۰ ش ۱۵۷

۵- جعفری هرنندی، رضا، ((مقاله تحلیل محتوای کتاب های درسی در دوره ابتدایی به لحاظ میزان توجه به مباحث

«مهدویت»))، فصل نامه علمی پژوهشی مشرق موعود، سال ششم شماره ۲۴، زمستان ۹۱

۶- جعفری هرنندی، رضا، نجفی، حسن، ((مقاله بررسی میزان توجه به مولفه های مهدویت در محتوای برنامه درسی

دوره متوسطه ایران))، فصل نامه علمی پژوهشی مشرق موعود، سال هفتم، شماره ۲۸، زمستان ۹۲

۷- جوادی آملی، عبدالله، «مقاله اصول روابط بین الملل در نظام اسلامی» در کتاب مجموعه مقالات همایش ملی دین

و روابط بین المللی، زیر نظر دکتر محمود واعظی، تهران، انتشارات مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات

استراتژیک، ۱۳۹۰ ش ۱۵۷

۸- چوبینه مهدی - طرح مطالعاتی راهنمای برنامه درسی جامع دوره متوسطه جلد سوم. سازمان پژوهش و برنامه

ریزی آموزشی ۸۲-۱۳۸۰

۹- حاتمی، مصطفی، ((مقاله واکاوی نقش نظریه تربیت اسلام در باره عناصر برنامه درسی (هدف، محتوا، روش

تدریس، ارزشیابی))، فصلنامه علمی ترویجی اخلاق، س ۳، شماره ۱۹، پاییز ۹۴، صفحات ۱۳۹-۱۲۵

۱۰- حجتی، سید محمد باقر، ۱۳۷۰، سیمای مومن در قرآن، تهران: بنیاد قرآن

۱۱- خاتمی، محمود، پدیدار شناسی دین، تهران، پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰ ش ۴۰

۱۲- دارنیک، آندره، پدیدار شناسی چیست؟ ترجمه نوالی و پازوکی، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۳ ش

۱۳- دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی راهنمای برنامه درسی جغرافیا (۱) ۷۶-۱۳۷۵

۱۴- دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی اولین دوره آموزشی تربیت مولف کتابهای درسی دوره متوسطه ۱۳۷۹

۱۵- دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی راهنمای برنامه درسی علوم تجربی ۱۳۷۹

۱۶- دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی راهنمای برنامه درسی گفتگوی تمدن ها ۱۳۸۳

۱۷- دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی ساختار و ویژگی های کتب درسی ۱۳۷۷

۱۸-رابینگتن ، ارل و واینبرگ ، مارتین ، رویکردهای نظری هفت گانه در بررسی مسائل اجتماعی ، ترجمه رحمت الله

صدیق سروستانی ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران ، چاپ نهم ، ۱۳۹۳

۱۹ - روش های تدریس و بررسی کتابهای درسی - مرکز تربیت معلم بلال حبشی ۱۳۸۳

۲۰-رضوی، س. و همکاران. (۱۴۰۱). طراحی الگوی تربیت مهدوی در دوره ابتدایی: مطالعه موردی کتاب‌های هدیه‌های

آسمان.

۲۱- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی - دستورالعمل تهیه برنامه درسی ۱۳۷۹

۲۲-سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰). تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.

۲۳-صادق عمل‌نیک، مرتضی ، « طرح راه‌بردی آماده‌سازی زمینه‌های ظهور منجی عالم(عج) » ، مجموعه مقالات سومین

همایش بین المللی دکترین مهدویت ، قم، مؤسسه آینده روشن، ۱۳۸۶

۲۴-طالبی ، سعید ؛ مظلومیان ، سعید و صیف ، محمد حسن ، اصول برنامه ریزی درسی ، تهران ، انتشارات دانشگاه

پیام نور، ۱۳۸۹

۲۵ -طبسی ، نجم الدین، « درنگی در قتل های آغازین » ، قم ، فصلنامه انتظار ، شماره ، ۷۳ - ۷۹ ، ۱۳۷۳ ش ۶

۲۶-فتحی واجارگاه، ک. (۱۳۹۸). مبانی برنامه‌ریزی درسی. تهران: انتشارات علم

۲۷-فقیهی، علی نقی ، جعفری هرنندی، رضا ، نجفی، حسن ،راهکار های تربیتی زمینه ساز ظهور، فصل نامه علمی

پژوهشی مشرق موعود، سال هفتم، شماره ۲۶، تابستان ۹۲

۲۸-فقیهی، علی نقی ، جعفری هرنندی، رضا ، نجفی، حسن،((مقاله تحلیل جایگاه صفات و رفتار های اخلاقی زمینه

ساز ظهور در محتوای کتاب های درسی عمومی دانشگاه ایران))، فصل نامه علمی پژوهشی مشرق موعود، سال

هشتم، شماره ۳۱، پاییز ۹۳

۲۹-فقیهی، علی نقی، جعفری هرنندی، رضا، نجفی، حسن،((مقاله بررسی و مقایسه میزان توجه به معارف مهدویت در

کتاب درسی معارف اسلامی آموزش و پرورش))، پژوهش در برنامه ریزی درسی، سال سیزدهم، دوره دوم، شماره ۲۱، بهار

۹۵، صفحات ۱۱۹ تا ۱۲۳

۳۰-قاسمی ، محمد علی ، « نقد و بررسی روایات نافی حکومت و قیام در عصر غیبت » ، قم ، فصلنامه انتظار ، شماره

۷ ، ۱۳۷۳

- ۳۱- قمی ، عباس ، مفاتیح الجنان ، بیروت ، موسسه الاعلمی للمطبوعات ، ۱۴۲۳ ق
- ۳۲- قورچیان نادر قلی - مراحل نگارش متون درس برنامه ریزی آموزشی - دفتر برنامه ریزی و تالیف کتب درسی ۱۳۵۹
- ۳۳- محمدی ری شهری، محمد، میزا الحمه، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۹ ه ش.
- ۳۴- مرتضی عاملی ، جعفر ، « جزیره خضراء ، افسانه یا واقعیت » ، قم ، فصلنامه انتظار ، شماره های ۱، ۲ ، ۳ ، ۴ ، زمستان ۱۳۷۱ و پائیز ۱۳۷۲
- ۳۵- مطهری ، مرتضی ، قیام و انقلاب مهدی (ع) از دیدگاه فلسفه تاریخ ، تهران ، انتشارات صدرا ، چاپ پنجم ، ۱۳۸۹
- ۳۶- ملکی حسن - شبکه مفهومی ساختار یک واحد یادگیری کتاب درسی و ساختار کتاب راهنمای معلم ۱۳۷۶
- ۳۷- ملکی ، حسن ، مقدمات برنامه ریزی درسی ، تهران ، سمت ، چاپ دوم ، ۱۳۸۷ ش ۱۵
- ۳۸- موحدیان عطار ، علی ، گونه شناسی اندیشه منجی موعود در ادیان ، قم ، دانشگاه ادیان و مذاهب ، ۱۳۸۹ ش
- ۳۹- مهرمحمدی، محمود و همکاران ، برنامه درسی، نظرگاهها، رویکردها و چشم اندازها ، مشهد ، انتشارات سمت و به نشر، ۱۳۸۷